

УДК 371.3:159.9:316.77

DOI: 10.15587/2519-4984.2017.120051

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ОСНОВІ СТРУКТУРНОГО ПІДХОДУ ДО ОСОБИСТОСТІ

© В. М. Жуковський

У статті розкрито роль учителя у формуванні комунікативної компетентності молодших школярів та необхідні для цього педагогічні уміння. Подано результати опитування експертів щодо проблем формування комунікативної компетентності в учнів початкової школи. Наголошено на ефективності формування комунікативної компетентності молодших школярів на основі структури особистості, розробленої К. К. Платоновим

Ключові слова: комунікативна компетентність, комунікативні уміння учителя, молодші школярі, структура особистості

1. Вступ

Сучасні вітчизняні суспільні реалії, з одного боку, свідчать про втечу значної частини молоді у віртуальний простір і зниження її участі у реальному спілкуванні, а, з іншого, актуалізують важливість міжособистісного спілкування у різних сферах життєдіяльності людини. Вони вимагають від науковців і педагогів-практиків упровадження нових підходів, форм і методів навчально-виховної діяльності, які б відповідали потребам розвитку комунікативної компетентності особистості і сприяли б її самореалізації в особистому і суспільному житті.

Основи спілкування людини закладаються в дитинстві і чільне місце у цьому процесі займає школа. Сучасні вимоги суспільства у сфері вітчизняної системи освіти у зв'язку з її реформуванням зміщують акцент зі знанневої на компетентісну парадигму, в тому числі у початковій школі. Чільне місце серед міжпредметних компетентностей належить комунікативній компетентності, яка є метою та засобом у навчальній діяльності молодших школярів і формується в результаті систематичної навчальної роботи із застосуванням різноманітних засобів змісту освіти. Її набуття, з одного боку, передбачає підготовку дітей до активної комунікативної взаємодії в сім'ї, школі і більш широкому соціумі, а з іншого, є основою для успішної участі у реалізації навчально-виховного процесу в школі. Розкриття передумов формування комунікативної компетентності молодших школярів є важливою запорукою цього процесу. Головну роль у формуванні комунікативної компетентності учнів початкової школи відіграє вчитель. У зв'язку з цим важливим питанням є вивчення педагогом початкового рівня розвитку комунікативної компетентності учнів першого класу, усвідомлення ним проблем, які лежать у цій сфері, використання відповідних форм, методів і засобів роботи.

Чільне місце у процесі формування комунікативної компетентності молодших школярів є сприйняття і навчання дітей цього віку комплексно, як особистості, яка розвивається. Продуктивним, на нашу думку, у цьому зв'язку є структурний підхід до особистості, розроблений відомим ученим К. К. Платоновим. Науковець розглядає особистість як динаміч-

ну систему, що розвивається в часі і змінює склад елементів, які входять до неї та зв'язків між цими елементами.

2. Літературний огляд

Проблема формування комунікативної компетентності молодших школярів знайшла відображення у наукових дослідженнях вітчизняних вчених [1], [2]. На сьогодні науковцями визначено сутність комунікативної компетентності молодшого школяра і з'ясовано основні чинники її формування. Комунікативну компетентність досліджено в контексті міжпредметних зв'язків на основі системного і цілісного підходів, що відображають єдність структурного, змістового та діяльнісного компонентів цього процесу. Виокремлено і систематизовано комунікативні компетенції, що лежать в основі комунікативної компетентності і мають бути сформованими у молодших школярів. Узагальнено і розкрито форми і методи формування комунікативної компетентності учнів молодшої школи. Розкрито передумови готовності учителя до формування комунікативної компетентності молодших школярів [3].

Науковцями виокремлено окремі засоби формування комунікативної компетентності молодших школярів [4–6]. Підкреслено важливість використання дитячої періодики для формування комунікативної компетентності, розкрито лінгводидактичні умови мовленнєвого розвитку учнів у процесі українськомовної освіти з використанням комп'ютерних навчальних ігор, проаналізовано роль літературного читання, що сприяє розвитку міжособистісного спілкування.

Виявлено особливості функціонування психічних процесів і нервової системи та розкрито їх вплив на формування комунікативної компетентності молодших школярів [7]. Досліджено гендерний аспект формування комунікативної компетентності дітей молодшої школи. Однак проблема формування комунікативної компетентності молодших школярів в умовах структурного підходу до особистості ще не знайшла належного висвітлення у науковій літературі і відповідно реалізації у практиці навчально-виховного процесу.

3. Мета та задачі дослідження

Метою дослідження є розкриття засад формування комунікативної компетентності молодших школярів на основі структури особистості, аналіз проблем, пов'язаних з цим процесом, а також узагальнення ефективних форм, методів та засобів навчально-виховного процесу.

Для досягнення мети були поставлені такі задачі:

1. Проаналізувати основні проблеми формування комунікативної компетентності молодших школярів.

2. Виявити можливості структури особистості, розробленої К. К. Платоновим, для формування комунікативної компетентності дітей початкової школи

3. Серед компонентів структури особистості визначити елементи, які більшою мірою впливають на формування комунікативної компетентності молодших школярів.

4. Узагальнити форми, методи і засоби для формування комунікативної компетентності молодших школярів в контексті кожної з підструктур особистості.

4. Формування комунікативної компетентності молодших школярів на основі структури особистості К. К. Платонова

Якість початкової освіти значною мірою залежить від рівня сформованості комунікативної компетентності учнів, оскільки серед низки міжпредметних компетентностей цей вид компетентності є одним з ключових. Він сприяє суттєвим змінам у системі міжособистісних взаємин учнів з ровесниками та дорослими і виступає однією з соціально-психологічних передумов забезпечення наступності між початковою і основною школою, допомагає успішній адаптації молодших школярів до нових умов навчання [1].

На думку дослідників, комунікативна компетентність молодших школярів – це інтегральна якість особистості, до складу якої входить чимало компонентів. На практиці вона виявляється у низці важливих чинників: у здатності учня формувати власну мотиваційно-ціннісну основу спілкування, у можливості оволодівати школярем мовними знаннями, вміннями й навичками й активно їх застосовувати у навчанні і повсякденному житті, у здатності і майстерності встановлювати і підтримувати контакти з іншими людьми, використовуючи для цієї мети різні способи взаємодії, в умінні молодшого школяра ефективно працювати в різного рівня групах, а також володіти різними соціальними ролями [2]. Отже, комунікативна компетентність учнів початкової школи передбачає сформованість у них низки елементів, в тому числі соціально-перцептивного, комунікативно-мовленнєвого та інтерактивного. Взаємодія цих чинників сприяє реалізації здатностей особистості у процесі спілкування [3]. Кожна здатність об'єднує відповідні групи умінь, формування яких веде до оволодіння школярем комунікативної компетентності і її реалізації у процесі життєдіяльності.

Необхідною і важливою умовою для належного формування комунікативної компетентності молодших школярів є знання їх мовленнєво-комунікативних

умінь на початку навчання в школі. Для визначення цих умінь ми звернулись до експертів – учителів початкової школи, а також фахівців відділу освіти, які надають професійно-методичну допомогу початковій школі. Експерти, залучені до нашого дослідження, мають належний досвід роботи з молодшими школярами від 11 до 37 років. Узагальнені результати експертної оцінки стартового комунікативного рівня молодших школярів свідчать, що лише 7% дітей приходять до школи з високим рівнем комунікації, 62% дітей володіють середнім та достатнім рівнем навичками та вміннями комунікації. На жаль, за свідченням експертів, значна кількість дітей (31%) вступає до першого класу з недостатнім рівнем умінь спілкуватися. Респонденти особливо наголошують на тому, що належним чином уміють спілкуватися діти, які перед школою відвідували дошкільні навчальні заклади, а також першокласники з благополучних, зацікавлених і компетентних у комунікативному розвитку своїх дітей сімей.

Основна відповідальність за процес формування комунікативної компетентності молодшого школяра зазвичай лягає на плечі вчителя початкової школи. Науковці вказують на важливість готовності вчителя до формування комунікативної компетентності школярів і підкреслюють важливість наявності у нього низки розвинених груп умінь. По-перше, гностичних умінь, які передбачають вміння учителя, з одного боку, аналізувати психолого-педагогічну літературу, а з іншого, виявляти рівень розвитку мовленнєвої діяльності учнів. По-друге, проєктувальних умінь, які забезпечують здатність педагога прогнозувати і передбачати розвиток мовленнєвої діяльності кожного учня і групи в цілому, моделювати цілі, завдання, зміст і засоби мовленнєвої діяльності відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів, а також прогнозувати власну систему мовленнєвої діяльності. По-третє, конструктивних умінь, що допомагають планувати спільно з учнями мисленнєво-мовленнєву діяльність, відбирати її доцільні форми та методи, передбачати труднощі у її реалізації, конструювати її новітні засоби та прийоми. По-четверте, комунікативних умінь, щоб будувати доцільні стосунки з учнями, батьками, колегами; створювати сприятливе середовище для розвитку мовленнєвих інтересів, здібностей, нахилів учнів; регулювати міжособистісні стосунки в класі, групі; уміло орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їх розв'язання; керувати власними емоціями і поведінкою. По-п'яте, організаторських умінь, щоб стимулювати розвиток мовленнєвих умінь колективу учнів і кожного учня окремо, їх активність, ініціативу; спільно з учнями організувати їх щоденну мовленнєву діяльність, наповнюючи її цікавими творчими справами; сприяти накопиченню в учнів мисленнєво-мовленнєвого досвіду, організувати власну мовленнєву діяльність [3].

Успіх процесу формування комунікативної компетентності молодших школярів значною мірою залежить від розуміння учителем сутності особистості людини і реалізації цих ідей у навчально-виховній практиці. В рамках нашого дослідження ефективною є концепція розвитку особистості, розроблена відомим ученим К.К.Платоновим. Розглянемо більш де-

тально, як учитель початкової школи може використовувати її можливості для формування комунікативної компетентності молодших школярів. У структурі особистості людини К.К.Платонов виділяє чотири підструктури: підструктуру спрямованості і взаємин особистості, підструктуру досвіду, підструктуру індивідуальних особливостей психічних процесів та підструктуру біопсихічних властивостей [8].

Підструктура спрямованості і взаємин особистості проявляється у вигляді моральних рис. Ці риси не мають вроджених задатків і формуються шляхом виховання. Структура спрямованості особистості є соціально обумовленою. Вона формується у процесі взаємодії і для успішної взаємодії з оточуючими людьми. Ця підструктура включає бажання, інтереси, схильності, прагнення, ідеали, переконання і світогляд людини. Параметри цієї підструктури слід розглядати на соціально-психологічному рівні.

Відповідно до структури спрямованості особистості соціально-психологічний компонент комунікативної компетентності молодшого школяра має на меті формування відповідного сприймання образу іншої людини – молодших за себе, ровесників і дорослих. Вона передбачає також саморефлексію – самоусвідомлення, розуміння своїх внутрішніх станів, емоцій, ресурсів, уподобань, інтуїції. Важливими у цьому зв'язку є також моральні уявлення дітей про співрозмовників, наявність в учнів емпатії як усвідомлення почуттів, потреб, інтересів інших людей, повага до партнера зі спілкування, тактовність тощо. Свій основний соціально-перцептивний досвід спілкування діти виносять з сім'ї у процесі взаємодії з батьками та різновіковими родичами. Цей досвід розширюється і удосконалюється під час спілкування з учителями та ровесниками у школі, у дворі, на вулиці, на ігровому майданчику, а також за рахунок участі у побутовому спілкуванні під час відвідування магазину, лікарні, у громадському транспорті, під час прогулянок тощо.

Експерти констатують, що сучасні молодші школярі мають підвищений рівень тривожності, нерідко проявляють агресивність у спілкуванні. Вони більше звернені на власні почуття, недостатньо чутливі до переживань інших людей, не вміють реагувати на зміну психологічного стану партнера.

Завдання учителя початкової школи – навчити дітей сприймати інших людей такими, якими вони є, а не такими, якими б вони хотіли їх бачити - у всьому відповідними і подібними до себе, розвивати в учнів повагу до інших і самоповагу; навчити їх долати внутрішній неспокій; вчити підтримувати один одного.

З іншого боку, комунікативна компетентність молодших школярів передбачає інтерактивний компонент – засвоєння учнями соціально-комунікативних норм, зразків поведінки, соціальних ролей; здатності до соціально-психологічної адаптації; контролю за поведінкою у взаємодії, вміння розв'язувати конфлікти; вміння справляти вплив на партнера зі спілкування, слухати і володіти ефективною тактикою переконання іншої людини.

У процесі навчання спілкування учителю слідчити молодших школярів елементарних навичок культури мовлення: не перебивати товариша, не опу-

скати голови при розмові, дивитися в очі співрозмовника, спокійно слухати оповідача, не допускати грубого тону, не жестикулювати руками.

Основним засобом розвитку підструктури спрямованості і взаємин особистості молодших школярів у процесі формування комунікативної компетентності є учбова та ігрова діяльність. Взаємини з ровесниками і учителями, рольові ігри, інсценізації також сприяють розвитку в учнів моральних почуттів і формуванню комунікативної компетентності.

Друга підструктура особистості за К. К. Платоновим називається **підструктурою досвіду**, яка об'єднує знання, навички, уміння і звички, отримані шляхом навчання. Тут уже помітний вплив біологічних і навіть генетично обумовлених властивостей особистості. Провідна форма розвитку якостей цієї підструктури – навчання. Рівень їх аналізу – психолого-педагогічний.

Комунікативно-мовленнєвий компонент досвіду особистості молодшого школяра включає мовну, мовленнєву і лінгво-культурологічну компетенції. Мовна компетенція ґрунтується на знаннях про систему мовлення як основу формування фонетичних, орфоепічних, морфологічних, лексичних, лінгвістичних і корекційних умінь щодо правильності вживання граматичних норм і навичок правопису. В основі мовленнєвої компетенції лежить уміння уважно слухати і розуміти текст висловлювання, запам'ятовувати з одного прослуховування його фактичний зміст, послідовність подій, основну думку висловлювання, переказувати прослухані чи прочитані твори, створювати монологічні висловлювання комунікативного спрямування, будувати діалог з урахуванням ситуації спілкування, толерантно ставитися до думок інших, дотримуватися норм етикету в спілкуванні. Іншою складовою комунікативно-мовленнєвого компоненту є лінгво-культурологічна компетенція, що передбачає наявність знань про реалії матеріальної і духовної культури українського народу; формування уміння доречно використовувати у мовленні українські приказки, прислів'я, фразеологічні звороти як засоби увиразнення мовлення, дотримання норм українського мовленнєвого етикету [6].

У процесі дослідження рівня сформованості комунікативно-мовленнєвої складової комунікативної компетентності молодших школярів наші респонденти наголошують на низці проблем. Так, переступаючи поріг школи, діти володіють переважно розмовно-побутовою мовою. Для них притаманно невміння зв'язно висловлювати свої думки, помилки в усному та писемному мовленні. Все це створює дискомфорт у процесі спілкування з однолітками і дорослими, не дає учневі можливості в повній мірі розкрити свої здібності і задатки, проявити себе як особистість.

Експерти зазначають й інші проблеми першокласників. Діти, які приходять до першого класу допускають чимало фонетичних помилок, які у свою чергу впливають на процес комунікації. Сформовані в процесі неусвідомленого наслідування вимовні навички першокласників не завжди відображають орфоепічні норми рідної мови. Тому з початком шкільного навчання виникає необхідність коригувати вимовні навички окремих дітей відповідно до орфоепі-

чних нормам літературного мовлення. Не всі діти однаково сприймають наголос у словах. Одні розрізняють його тільки у вимові вчителя, причому деякі з учнів чують наголос лише в тому випадку, коли наголошений склад вимовляється з сильним напруженням голосу. Інші, добре розрізняючи наголоси у вимові інших, не чують їх у власному мовленні, хоча й наголошують слова правильно.

Серйозною проблемою, на яку звертають увагу майже всі експерти, є обмежений словниковий запас молодших школярів, що впливає на усне і писемне мовлення. Словник дітей не упорядкований і не систематизований: слова існують окремо одне від одного, не маючи належного споріднення між собою. Джерелом поповнення словника учнів є зазвичай навколишнє середовище, в якому вони перебувають: мова батьків, учителів, друзів, мова творів художньої літератури, кінофільмів, радіо- і телепередач та ін. Проте відомо, що з побутового мовлення друзів, дорослих учні засвоюють часом діалектизми, жаргонізми, просторічні та нецензурні слова. Навіть з мови художньої літератури, теле- і радіопередач учні інколи можуть засвоїти слова, недоречні в дитячому побуті. Тому позитивним і надійним джерелом збагачення словника учнів повинна стати цілеспрямована робота вчителя, в арсеналі якого є твори художньої літератури.

Іншою проблемою молодших школярів, як зазначають опитані нами експерти, є аудіювання. На цьому етапі спостерігається невміння молодшими школярами чути і розуміти слово вчителя та відповіді однокласників на уроці. Зазначається, що учням важко зрозуміти почуте навіть після кількаразового повторення. Уміння уважно слухати, стежити за розгортанням думки, уявляти почуте, відчувати красу мови не приходить саме собою, цього потрібно вчитися.

Експерти підкреслюють, що для першокласників притаманний низький рівень орієнтування в різних ситуаціях спілкування, неготовність до діалогу, невміння висловлювати свої думки, невміння відповідати на запитання, помилки в усному та писемному мовленні.

Відсутність належного досвіду спілкування у молодших школярів актуалізує необхідність розвивати у них уміння долати комунікативні бар'єри, які виникають при відсутності розуміння ситуації спілкування. У зв'язку з цим учнів початкових класів необхідно вчити крім вербального спілкування інтерпретувати також невербальні прояви інших людей, знайомити дітей з «мовою тіла» і «каталогом жестів». Важливо звертати увагу на візуальний контакт у процесі спілкування: частоту обміну поглядами, тривалість погляду, уникання його, адже учні нерідко у процесі спілкування і виголошення монологічної промови дивляться на підлогу або у вікно.

Комунікативні навички формуються під час навчання переказу, особливо невідготовленого (переказ прочитаної книги, почуті історії, переглянутого фільму), який відповідає моделі природного використання мови в комунікативних цілях. Переказувати можна уявному молодшому братику, мамі «по телефону», казковому гостю, присутньому на уроці. У різних випадках переказ повинен звучати по-різному з урахуванням особливостей кожного із слухачів [9].

Для формування комунікативної компетентності молодших школярів використовується низка засобів, наприклад літературні і навчальні тексти [6], дитяча періодика [4], комп'ютерні ігри [5].

Для розвитку усного спілкування використовуються розігрування діалогу, монологу; інсценування казок; усний опис картини; проведення нестандартних уроків, сюжетно-рольових ігор; розширення словникового запасу школярів через роботу зі словниками; складання словосполучень та речень, відношення деформованого тексту; використання інтерактивних технологій: «Мозковий штурм», «Мікрофон», тощо. Одним із основних аспектів роботи є використання на уроках різних видів активної діяльності, що сприяють розвитку комунікативних здібностей, зокрема: робота в парах («Обличчя до обличчя», «Один – удвох – усі разом»); робота в малих групах («Пошук інформації», «Коло ідей»); технологія навчання у дискусії «Обери позицію», що дає можливість учням висловити свої думки з певної проблеми стисло, за конкретною схемою [10].

Третьою підструктурою особистості за К. К. Платоновим є підструктура індивідуальних особливостей психічних процесів та функцій: пам'яті, емоцій, відчуттів, мислення, сприйняття, почуттів, волі. Ці процеси і функції мають біологічну і генетичну обумовленість. Їх формування і розвиток здійснюється шляхом вправ, а вивчається ця підструктура в основному на індивідуально-психологічному рівні.

Розвиваючи комунікативну активність молодших школярів, слід зважати на їхні вікові особливості уваги, сприйняття, пам'яті, мислення і недостатній досвід спілкування. При цілеспрямованій роботі учителя у молодших школярів поступово змінюються способи запам'ятовування інформації. Більшість першокласників просто повторюють кожне слово, яке необхідно запам'ятати. Уже в 3 класі більшість дітей повторюють слова групами. Деякі з них групують слова за загальними ознаками. Окремі учні 4 класу при запам'ятовуванні використовують семантичну обробку матеріалу, логічні висновки для реконструювання і побудови висловлювання.

Важливим на цьому віковому етапі є розвиток уяви молодших школярів, що полягає в переходах від переважно репродуктивних її форм до творчої переробки уявлень, від простого їх комбінування до логічно обґрунтованої побудови висловлювань. У процесі навчання спілкування здійснюється розвиток сприймання учнів. Кількісні зміни полягають у зростанні швидкості процесу сприймання обсягу висловлювання, у збільшенні числа сприйнятих слів, словосполучень і речень розширенні обсягу їх запам'ятовування тощо.

Під впливом навчання спілкування у молодших школярів розвивається теоретичне мислення, тобто вони засвоюють наукові поняття, закономірності, поступово оволодівають у спілкуванні такими розумовими операціями, як аналіз, порівняння предметів, фактів, узагальнення істотних ознак і відкидання неістотних у процесі комунікації. Учителю необхідно розуміти, що діти активні лише тоді, коли ніщо не відволікає їхню увагу. Тому при мовленнєвій діяльності не слід використовувати технічні за-

соби. оскільки вони гальмують мовленнєву активність. Коли учень розповідає, не можна порушувати послідовність викладання думки, виправляти. Повторити слово в правильній граматичній формі або виправити іншу помилку слід після розповіді. Якщо в учня часто зустрічається помилка в одному й тому ж слові, можна запропонувати йому скласти розповідь з цим словом. Робота над виправленням помилок розвиває у дітей слухову увагу і формує у них чуття мови.

Для формування у молодших школярів комунікативної компетентності необхідно уникати стресово-утворюючих чинників, а створювати на уроках відповідну комунікативну атмосферу, яка б сприяла належному спілкуванню, стимулювала мовленнєву діяльність учнів. Важливо, щоб учні бачили позитивні результати своєї праці, відчували підтримку вчителя і задоволення від власних успіхів і результатів однокласників, які працюють поруч [9].

Четвертою підструктурою особистості є підструктура біопсихічних властивостей, до якої входять статеві і вікові особливості особистості, її типологічні властивості, зокрема темперамент. Властивості особистості, що входять в цю підструктуру більше залежать від фізіологічних особливостей мозку, а соціальні впливи їх лише компенсують. Активність цієї підструктури визначається силою нервової системи. Процес формування рис цієї підструктури здійснюється шляхом тренування.

У молодшому шкільному віці триває функціональний розвиток нервової системи, спостерігається зростання негативних тенденцій у середовищі школярів: невротичні реакції в поведінці, невміння зосередитися на роботі, прояви агресивності щодо ровесників і незнайомих людей. Особливості нервової системи значною мірою впливають на стиль і результати спілкування у молодшому шкільному віці, оскільки суб'єкт спілкування знаходиться лише в стадії свого початкового розвитку. Дослідники вказують, що особливе значення у процесі спілкування дітей початкової школи відіграють такі показники нервової системи, як її сила, рухливість і врівноваженість. Аналіз засвідчує, що в початкових класах найбільш успішними у спілкуванні є діти з сильною нервовою системою. Але й слабка нервова система не є абсолютною перешкодою для успішного спілкування: в початковій школі найбільш слабка нервова система у дітей із середньою успішністю, причому вплив цього фактора зменшується після 2-го класу.

Аналіз зв'язку рухливості з успішністю спілкування показав, що у початковій школі найбільш результативними в спілкуванні є діти з рухливою нервовою системою і найменш успішні школярі - з низькою рухливістю. Також в початковій школі з віком зростають прояви врівноваженості. Максимальна успішність спілкування спостерігається у найбільш врівноважених дітей. Це загальна тенденція для початкової школи. Таким чином, можна стверджувати, що властивості нервової системи впливають на розвиток суб'єкта спілкування в молодшому шкільному віці, і ці особливості необхідно враховувати вчителю в його роботі [7].

Організуючи процес спілкування дітей з різними властивостями нервової системи, учитель має

бути дуже уважний до процесу спілкування дітей, знати і враховувати їхні типологічні особливості і регулювати їхню роботу. Слід підбадьорювати і стимулювати учнів зі слабкою та інертною нервовою системою, з іншого боку, необхідно тримати під контролем учнів рухливих та неврівноважених. Важливим є підбір партнерів для спілкування в парах і групах. Так, успішно спільно в парі і групі можуть виконувати комунікативні завдання учні з сильною нервовою системою. Продуктивно може працювати пара або група, коли поряд працює учень з сильною нервовою системою і слабкою нервовою системою. Якщо ж посадити поряд двох учнів зі слабкою нервовою системою, то комунікативна співпраця може не відбутися або потрібні будуть додаткові стимули і зусилля з боку вчителя.

Ефективними для розвитку комунікативної компетентності молодших школярів можуть бути пам'ятки-інструкції для спілкування, які алгоритмізують його процес. Нижче вміщено приклад пам'ятки для учнів з рухливою та неврівноваженою нервовою системою.

ПАМ'ЯТКА «ПРАВИЛА СПІЛКУВАННЯ»

1. Уважно, зацікавлено і доброзичливо вислуховуй запитання співрозмовника.
2. Не перебивай співрозмовника ані словом, ані жестом, ані мімікою.
3. Перш ніж підтримати розмову, поміркую над питанням, подумки сформулюй речення (відповідь чи питання), а потім говори чітко і виразно.
4. Дотримуйся норм мовленнєвого етикету, літературної мови, користуйся алгоритмами, що пропонує вчитель [11].

Крім врахування особливостей нервової системи у процесі формування комунікативної компетентності учителю слід звертати увагу на існування гендерних особливостей комунікації, що проявляються у чоловічому та жіночому стилях мовлення і реалізуються на фонетичному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях, у вербальному і невербальному аспектах [12]. У молодших школярів слід формувати належні уявлення про гендерні ролі, які відповідають історичним і духовно-моральним цінностям українського народу і загальнолюдським цінностям.

5. Результати дослідження

У процесі формування комунікативної компетентності молодших школярів вирішальна роль належить учителю. Для успішної реалізації цього завдання учитель має володіти низкою умінь: гностичними, проектувальними, конструктивними, комунікативними та організаторськими. Результативність процесу формування комунікативної компетентності молодших школярів значною мірою залежить від розуміння сутності особистості людини. Ефективною

у цьому зв'язку є концепція розвитку особистості, розроблена К.К.Платоновим, яка складається з чоти-

рьох підструктур: спрямованості і взаємин особистості, досвіду, індивідуальних особливостей психічних процесів та біопсихічних властивостей.

У кожній з підструктур виділено важливі риси для розвитку комунікативної компетентності. У підструктурі спрямованості і взаємин особистості – бажання, інтереси, схильності, прагнення, ідеали, переконання, світогляд. У підструктурі досвіду – знання, навички, вміння та звички; у підструктурі індивідуальних особливостей психічних процесів або функцій пам'ять, емоції, відчуття, мислення, сприйняття, почуття, воля. У підструктурі біопсихічних властивостей – статеві і вікові властивості особистості, типологічні властивості особистості (темперамент). Для кожної з підструктур визначено певні засоби розвитку комунікативної компетентності: для підструктури спрямованості і взаємин особистості – рольові ігри, для підструктури досвіду – вправи, для підструктури індивідуальних особливостей психічних процесів – завдання та для підструктури біопсихічних властивостей – відповідні режими роботи і пам'ятки для учнів з різними типологічними особливостями.

Для подальших наукових розвідок в рамках концепції розвитку особистості важливим було б розробити інструментарій для вивчення індивідуальних особливостей розвитку комунікативних у особливостей молодших школярів.

6. Висновки

1. У нашому дослідженні проаналізовано основні проблеми, пов'язані з формуванням комунікативної компетентності молодших школярів. Результати дослідження показали, що 7% дітей приходять до школи з високим рівнем мовленнєвих умінь, 62% – з середнім і достатнім і 31% учнів першого класу мають недостатній рівень розвитку відповідних умінь. Достатній рівень мовленнєвих умінь мають діти, які відвідували дошкільні навчальні заклади і мали належний виховний вплив у сім'ї. До головних проблем у сфері мовленнєвої комунікації молодших школярів слід віднести: проблеми соціально-перцептивного характеру (тривожність, агресивність, невміння налагодити і підтримувати контакт, недостатній рівень емпатії); мовні проблеми (фонетичні, лексичні, граматичні); мовленнєві проблеми (в аудіюванні, в монологічному і діалогічному мовленні).

2. У дослідженні зроблено висновок про необхідність використання структурного підходу до особистості молодшого школяра у процесі формування комунікативної компетентності. Ефективною для цієї мети виявилася концепція структури особистості, розроблена К.К. Платоновим. Вона складається з чотирьох підструктур і дає можливість, з одного боку,

аналізувати, а з іншого, розвивати комунікативну компетентність особистості молодшого школяра в контексті її спрямованості і взаємин з іншими людьми, в залежності від мовленнєвого досвіду, через призму індивідуальних особливостей перебігу психічних процесів, і, нарешті, в залежності від біопсихічних процесів і особливостей темпераменту особистості молодшого школяра.

3. Серед компонентів структури особистості визначено елементи, які більшою мірою впливають на формування комунікативної компетентності молодших школярів. Серед компонентів підструктури – спрямованості і взаємин особистості – це інтереси і схильності; серед елементів підструктури досвіду – знання, навички і вміння; з-поміж компонентів підструктури індивідуальних психічних процесів актуальними є пам'ять, мислення, емоції та сприйняття; і, нарешті, серед компонентів четвертої підструктури, що носить назву підструктура біопсихічних властивостей, важливими є типологічні властивості, зокрема, сила, рухливість і врівноваженість нервової системи, а також гендерні особливості

4. Для розвитку елементів підструктур особистості узагальнено форми, методи і засоби формування комунікативної компетентності молодших школярів. Так, для врахування схильностей та інтересів молодших школярів слід використовувати ігрові прийоми, рольові ігри, комп'ютерні ігри, інсценізації; для розвитку елементів підструктури досвіду – необхідні завдання для розширення і зміцнення мовних знань, формування і розвитку мовних і мовленнєвих навичок і вмінь. Для цієї мети використовуються групові і колективні форми роботи, пропонуються завдання для розвитку діалогічного і монологічного мовлення на основі ситуацій, почутого, прочитаного тощо. Для розвитку компонентів підструктури індивідуальних психічних процесів учитель має враховувати особливості і розвивати такі психічні процеси, як пам'ять, мислення, емоції та сприйняття; дбати про належну психологічну атмосферу на уроці, використовувати розвиваючі комунікативні вправи. Врахування типологічних властивостей молодших школярів (сила, рухливість і врівноваженість нервових процесів) здійснюється учителем через вибір партнерів для спілкування з відповідними особливостями нервової системи, а також з використанням пам'яток-інструкцій для алгоритмізації процесу спілкування для навчальних цілей. Поряд з особливостями нервової системи учителю також слід враховувати гендерні особливості молодших школярів і формувати відповідні уявлення про гендерні ролі, які відповідають історичним і духовно-моральним цінностям українського народу і загальнолюдським цінностям.

Література

1. Корніяка, О. М. Сучасні підходи до вивчення комунікативної компетентності особистості [Текст]: зб. наук. пр. / О. М. Корніяка // Проблеми сучасної психології. – 2009. – № 3. – С. 180–194.
2. Юрченко, В. І. Формування в учнів комунікативної компетентності – важливе завдання початкової школи [Текст] / В. І. Юрченко // Імідж сучасного педагога. – 2013. – № 4 (133). – С. 59–62.
3. Дубасенюк, О. А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності [Текст]: монографія / О. А. Дубасенюк, Т. В. Семенюк, О. Є. Антонова. – Житомир: Житомирський державний університет, 2003. – 192 с.

4. Марушак, О. М. Формування комунікативної компетентності молодших школярів засобами дитячої періодики [Текст]: метод. рек. / О. М. Марушак. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – 134 с.
5. Мелешко, Л. В. Формування мовленнєвої компетентності учнів у процесі навчання української мови з використанням комп'ютерних ігор [Текст] / Л. В. Мелешко // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2017. – Т. 60, № 4. – С. 87–94.
6. Копелюк, С. Формування комунікативної компетентності учнів початкової школи на уроках літературного читання [Текст] / С. Копелюк // Гірська школа Українських Карпат. – 2015. – № 12-13. – С. 163–165
7. Ліознова, Є. В. Особливості нервової системи і спілкування молодших школярів [Електронний ресурс] / Є. В. Ліознова // Режим доступу: <http://tanuares.ru/rizne/31235-osoblivosti-nervovoi-sistemi-i-spilkuvannja.html>
8. Платонов, К. К. Структура и развитие личности [Текст] / К. К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
9. Хромченко, О. О. Формування комунікативної компетентності молодших школярів [Електронний ресурс] / О. О. Хромченко // Режим доступу: <https://urok-ua.com/formuvannya-komunikatyvnoji-kompetentnosti-molodshyh-shkolyariv/>
10. Савченко, Л. С. Формування комунікативної компетентності молодших школярів [Електронний ресурс] / Л. С. Савченко // 2016. – Режим доступу: <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/formuvannya-komunikativnoyi-kompetentnosti-molodsh-2.html>
11. Славова, В. П. Формування і розвиток комунікативної компетентності молодших школярів [Електронний ресурс] / В. П. Славова // Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/34538/
12. Корнева, Л. Гендерний аспект комунікації [Текст] / Л. Корнева // Філологічні науки. – 2013. – № 13. – С. 106–113.

Дата надходження рукопису 25.10.2017

Жуковський Василь Миколайович, доктор педагогічних наук, професор, кафедра англійської мови і літератури, Національний університет «Острозька академія», вул. Семінарська, 2, м. Острог, Україна, 35800
E-mail: vmzhukov5@gmail.com